

K'ULB'IL YOL TWITZ PAXIL

Academia de Lenguas Mayas de Guatemala
Dirección Lingüística y Cultural · Programa de Estudios Culturales

Concurso Literario Idioma Maya Tektiteko

Comunidad Lingüística Tektiteka
Tektitán, Julio de 1999.

K'ULB'IL YOL TWITZ PAXIL

ACADEMIA DE LENGUAS MAYAS DE GUATEMALA

DIRECCIÓN LINGÜÍSTICA Y CULTURAL

PROGRAMA DE ESTUDIOS CULTURALES

CONCURSO LITERARIO

IDIOMA MAYA TEKTITEKO

COMUNIDAD LINGÜÍSTICA TEKTITEKA

Tectitán, julio de 1999.

COMUNIDAD LINGÜÍSTICA TEKTITEKA

Ernesto Baltazar Gutiérrez

Promotor

Comunidad Lingüística Tektiteka

Isaac Pablo Tohom Gutiérrez

Coordinador

Programa de Estudios Culturales

ALMG

PRESENTACIÓN

La riqueza cultural del Pueblo Maya, se ha venido transmitiendo de generación en generación por oralidad, ésta se ha constituido el medio necesario utilizado para la sobrevivencia y transmisión de los conocimientos artísticos, religiosos, filosóficos, medicinales, agrícolas, etc. Este mecanismo utilizado por los mayas se debió y se debe a las condiciones de dominación y explotación en el que ha estado sometido durante casi cinco siglos, que se inició con la dominación española, luego bajo el gobierno criollo y actualmente por el gobierno ladino o mestizo. La dominación se extiende a diversos aspectos: económico, político, social y cultural.

Con el propósito de rescatar la riqueza cultural maya, la Academia de Lenguas Mayas de Guatemala, a través del Programa de Estudios Culturales y en coordinación con las comunidades lingüísticas, promovieron la recopilación de la tradición oral, además de realizar concursos literarios en las respectivas comunidades lingüísticas, durante los años 1996-1997. El producto de este esfuerzo se publican dichos resultados de la **Tradición Oral** en los idiomas Poqomam y Tektiteko y los resultados de los **Concursos Literarios** en los idiomas: Jakalteko, Q'anjob'al, Tektiteko, Tz'utujil, Uspanteko, Q'eqchi, Ch'orti', Achi, Poqomam, Itza y Awakateko.

De la literatura oral, damos el paso a la literatura escrita, el cual ponemos en manos de nuestros hermanos mayas, con el fin de contribuir con el desarrollo idiomático y cultural de cada comunidad lingüística. Queda en los promotores, dirigentes, estudiantes, maestros y padres de familia, la responsabilidad de asimilar, escribir y difundir el legado artístico, filosófico, moral, religiosos y cosmogónico de nuestros ancestros, contenidos en la tradición oral recopilados y de la riqueza de expresión artísticas en los textos sobre Concursos Literarios realizados con jóvenes y adultos.

PROGRAMA DE ESTUDIOS CULTURALES

TXOLB'AL TU

TPAKB'ALIL JUN AJQ'IJ		TE CHINAB'	
Q'ANIMJ		TPA'K'B'ALIL TI'J TE SQAN QCHMAN	
JUN ICHAN NQ'OJIN TUKY'I TXUJEL		OQTXI'	
TPAKB'ALIL KAB'E' WICH		TQETLEN TE TZ'AJ	
JUN KUXBIL IQ'B'IL XJAL		KUENT TI'J JUN CHINKLI'	
NTZANI JUN YAQB'IL TI'J TE CHINAB'		PAKAB'	
NATZANI JUN YAQB'IL TI' JUN XHIKY		JUN KUENT TI'J JUN ICHAN	
JATX'ENJ		NPASTORIN TI WAKX	· ①
TITZA'NB'ANTIK TE SQA' B'IX TI'		KOLB'IL TIJ JUN XHIKI TUK'I	· ①
TOKEN		JUN X'OKB'IX TUK'I JUN OS	· ①
TITZA' TELPONX TE PUSUNIK	·	YOLB'IL TI JUN XUJ TU WAMAQ' B'A'AJ	· ·
TPAKB'ALIL JUN XJAL TUKY'I	·	B'ITZ	· ·
JUN KWAY	·	NAB'IB'L AJAW, TANIM KA'J, TANIM	· ·
JUN K'UXB'IL OWEX TUJ XAQ	·	TX'OTX	· ·
TPAKB'ALIL NCHMAN, OXWA'Q	·	LOQ'B'IL JUN WAKXH	· ·
TX'EMUL SI'	·	YOLB'IL TI JUN ICHAN TUKY'I JUN	· ·
STZAJLEN NIM JAB' OJTXI'	·	PICH'	· ·
NAB'ILB'L TE JUN ICHAN OJAW Q'OJIN	·	YOLB'IL TI JUN YOQ'ON TUKY'I	· ·
TUKY'I TXUJEL	·	JUN TAL XHK'AIT	· ·
NB'IB'L K'ULB'IL B'EY OJTX'I TU AMAQ	·	YOLB'IL TI JUN XUJ TUKY'I JUN TX'YA'	· ·
B'A'AJ	·	YOLB'IL TI JUN XUJ OWOK OQ' JUN	· ·
YOLB'IL TI' JUN LIMB'IL	·	TUKRU' TI'J	·
TPAKB'ALIL TE JATX'B'IL KJOJ OJTXI'	·	TPAKB'AL JUN AMAQ' K'ONTI'L TUQ	·
TOKILENTE XUJ MAYA TZANI	·	A' TUJ	·
TE Q'ANAK' B'IL	·	JUN ICHAN K'ONTI'L TUQ TIXI'M	·
TPAKB'ALIL TI'J KYE KAB'E ICHAN	·	YOLB'IL TI XTX'O'OTX' AMAQ' B'A'AJ	·
TE IXIM	·	KANSB'IL WAKXH	·
NTZANI JUN TPAK'B'ALIL TI'J TE	·	TECHALAL TE XTX'O'OTX' B'A'AJ,	·
TZ'UTZ'	·	TAQNA' B'IX KWIL	·
JUN PAKA'B' LAJO' TZAN TAJAWIL	·	JUN B'IXH NIQAN SI'	·
QYA'	·	YOLB'IL TI'J TIJ NINK LOPEZ	·
TANQ'UBEN TE JUN KUXON	·	KANSB'IL WAKXH	·
KAMBRAY TB'I	·		

TPAKB'ALIL JUN AJQ'IJ

Jun ajq'ij tuq npoman twi' jun witz b'ix ajun tuq kab'e' xjal tuky'i' Jun ichan tuk'i txujel, ajune' tuq tuky'il te ajq'ij. Kye xjal tuq nkye chalaj t'ij te ajq'ij. Tu kynab'l kyetz qa nim tuq tajwalil te ajq'ij.

Te ajq'ij tuq ntxokonan, ti'chq tuq ntza tna'o'. Man tuq ntxokonan, b'an nch'uqsin tuq te pom ky'i kandel titza' twi' te witz, tzaj nim kab'junab', te ajq'ij, cha'ojaw lu'lun tzan txob'al, oky'ik weqan twitz tx'otx', ya kye xjal b'an oje kye lab'an ti'j te ajq'ij.

Kye xjal k'onti'l ox kyoksla' qa at tuq te ajq'ij tajwalil. Kye xjal tzan kyq'oj, e'ajtz oqik kyjay, ya te ajq'ij ax kajten xchukel twi' witz.

Tzan: Maribel Escalante Mendez, Aj Ti'tx'ume'l.

QANI'MJ

At jun ichan owok qanil jun xuj, per te ichan mina' tuq tok tq'olb'e'n te xuj, cha tuq n'ok tka'yi' tu b'ey. Yaji oqe tb'isu' qa b'a'n tuq te xuj, b'a'n owel tu twitz.

Oxik tq'uma' te stat tzan tuq kxik qanil te xuj. Te tatb'aj b'an oje chalaj Txik q'uma' tetz. B'an nk'ajol, qwa'q qanil axujel kyi te tatb'aj. E'okten loq'ol ti'chq uk'ab'j tzan tuq Txik kyin tuky'i stat te xuj. Exik ky'ila'j kyb'et, ya ma kye pon tjay te xuj, oxik kyq'uma' kyyol te stat te xuj, te tij cha ojaw ilin b'ix oxik tqani' te tem'al, qa ojetq tuq b'ajyolin tuky'i te ichan, te xuj ax cha ojaw alin, ma tzaj te tij ejaw tlajo'n kye xjal tuky'i tze', ya kye xjal qaniyon, e'ajtz meltz' jik kyjay tzan kyq'oj, k'onti'l owetz si' te alib'j.

Tzan: Angelica López López, Aj Ti'tx'ume'l.

JUN ICHAN NQ'OJIN TUKY'I TXUJEL

Jun ichan xwa'q ky'i txujel e'el q'ij Taqna', yaji ojaw q'ojlik tu ky'i txujel. Te xuj owel tqani' tuq tloq'b'il, ya te ichan oxik oqik uk'al xb'a'j, ya te xuj owokten oq'el, yaji k'onti'l xi si' tloq'b'il.

Te xuj oxwa'q joyol tichmil, ya ma tz'oknoj tichmil, ojetq tuq cho'on twi'. Ya te xuj oxik tqani' junky'elky tloq'b'il, cha owok b'uju' tzan tichmil, te ichan tzan tq'oj oxik oqik tu junky amaq'. Te xuj owajtz tjay, n'oq' tkyaqul tjay tuky'i tal, ojetq xi oqik tichmil tu junky amaq'.

Tzan: Hilda Godínez Pérez, aj Ti'tx'ume'l.

TPAKB'ALIL KAB'E' WICH

Wetz in'ok xob'sa' tzan kab'e' wich tu b'ey. Inxwa'q tjay witzik, injaw kylajo' kab'e' wich, wetz inxob', ja'lo xwa'q sib'aj wanim tzan nxob'al, ya k'onti'l inxwa'q tuky'i witzik, ax inmeltz' jik tu b'ey. Ya ma kyinpon njay k'onti'l b'antik nyolin tzan nxob'al, ya te nnan cha olab'an wi'j.

Wetz b'eyx inxob', ajna'l k'onin nkyinwa'an tzan nxob'al, woklenx kyxob'sa' kab'e' wich tu b'ey.

Tzan: Doralinda Godínez Méndez, aj Ti'tx'ume'l.

JUN KUXBIL IQ'B'IL XJAL

Man tuq ch'in tqex qb'ete' toknoj txq'an b'otey ojetq tuq kyeb'aj pax, b'ix ate' tuq b'otey nojnaqe' ky'i ukb'aj b'ix xb'aj, ax ate' tuq junjun tx'u'y karamel. Jun xuj ojetq tz'ok'on ti' twi' ax tq'ab' b'ix twi' tkux tuq ncho'on. Ojetq Tz'ok'on kyuky'i tal k'wa'l, ya k'onti'l tuq nb'antik kyb'et, cha'ejatz iqa'.

Ya ma kye jakul iqa' tiwtz jay ja' tuq ateqet kye sb'uk xjal, e'okten kye sb'ukxjal q'anal te kyetz, ax ateqet tuq kab'e' qanon, aj man tuq nkyexnaq'tzan, e'okten oneyon, yaji e'okon te kawon tuky'i tuky'i tz'ib'on, eqex e'altetzaj ja'owex tolj te k'uxb'il, ya ma kyaqon nik'ajchaq witz, ikjan tuq kyjatz te b'aqal tuky'i tajawil te k'uxb'ilni, oxik kyqani': ¿ti' ma'tx ek'ulb'aj kyi te kawon tuky'i tz'ib'on?

Tzan: Apolinario Trigueros Méndez, aj Xk'onoli'.

NTZANI JUN YAQB'IL TI'J TE CHINAB'

Txq'an xjal ab'ajxwa'q iqal chinab' max tu najb'il Santa Kochi', at tuq tq'ijlalil jun nim q'ij kyxol kye Santa putu'l. Yaji epon kye chinb'on aj Santa Kochi' tu kykanton kye Santa putu'l, B'ix te tzi pora'l tuq ta'l tz'olaj, echo'on kywi' chinb'on kyxol kye Santa putu'l, yaji ejaw q'ojin kye chinb'on kyuky'i'l kye Santa putu'l, owel kytoqi' toq te kychinab' kye aj Santa kochi'.

Pora'l ka'ay eb'ajpon, aj k'ayil ta'l tz'olaj aj kyxol kye xjal, ax eb'ajpon kye aj xkunb'aj, ikxji eb'olin kye aj Santa Kochi' kyuky'i aj Santa putu'l.

Tzan: Fredy Pérez Simón, aj Xk'onoli'.

NATZANI JUN YAQB'IL TI' JUN XHIKY

Te xhiky tuq nja lajo' kyitza' kye tx'ya', lapike' tuq kye tx'ya' b'ix txq'an xjal lapike' tuq ti' xhiky. Te xhiky at tuq tetz tjulil, oxik tu tjulil. Ya kye tx'ya' e'okten katul te xhiky tu tjul. Yaji kye tx'ya' okanet qaq tal xhiky kyitza', ya kye tajawil tx'ya' owel kykolo' tal xhiky tzan k'on kye ok'onsa' tzan kye tx'ya'.

Kye xjal oqe kyaloma' kye tal xhiky kyjay. Ate' tuq ox twi', eb'aj alan kye twi', ikxji; eb'ajpuqun kye xhiky kyqetlan aloma' kyitza' kye xjal.

Kye xhiky e'ok b'an mans tuky'i kye xjal kyqetlen aloma'. Tzani nmankun tpakb'alil ti'j te xhiky ojaw lajo' kyitza' kye tx'ya'.

Tzan: Albertino Chávez, aj Saqchunb'a'.

JATX'ENJ

Kye xjal ojtxi' oj kyjatx'on kykojoj, nqe tuq kyb'ub'a' kyjal jun qale', nqe tuq kytxaqo' tq'anal ti'j te jal, yaji nxik tuq kyskyitu' ta'l 'ox tajsik te jal, oj tjawb'aj kyjatx'o' mankb'il, tuq n'ok ti'j, n'ok kytxoko' kybesin ti'j tzan tjaw kyita' jal twi' jay.

Oqtel kyloq'o' jun xhb'a te tb'el kywe', nkye'uk'an xhb'a'j b'ix tuq nkye'uk'an uk'abj. l]—c10xjanul kye xjal ojtxi' ji.

Tzan: Erico Simón Morales, aj Ti'u'x

TITZA'NB'ANTIK TE SQA' B'IX TI' TOKEN

Te sqa' nb'antik ikjani: Tb'ay njax txiket te b'utx tza'j txunil, b'ix saqjak owelatx kolet.

Cha'oj tetz kolet owelax kye'let ti' ka' b'ix b'an ky'ijun te q'otj naqe sa'nti'j. Cha'oj texb'aj kye'let, oqtex kyitet tu xar.

Oqtel joyet jun chuku'l, oqtez limet jun b'ajlaq twi' b'ix ikji oxel chuket tzan tok b'an potxotx.

Tkawjel te sqa', aj ntzani: oqtex utx'et kye iky b'an kyaqu'y b'ix oxel atz'an tuj te sqa' cha'oj txik malo' junjun tzma' te junjun.

Te sqa'nxik uk'et cha'oj tjaw wa'let te jal b'ix tu tq'ijlal te Xjan Q'ij. B'an amunt tuk'b'ajil te sqa', cha' kye qxjalil ajnali k'onti'l nqe kyx'ulu', oje ponaj kyitza'.

Ojetq tuq ponaj te sqa' kyitza' kye qxjalil, aj tky'ik te jun nim kab' junab' tu tkaji' q'ij te febrero aq'b'i 1,976, aj ekamik 23,000 xjal b'ix ekaj ok'olet 76,000 aj tqe wuyan te jay kyaisik.

Wetz oxel nq'uma' tzan tal tqe jk'ulu' te quk'a' sqa', tzan k'on tponaj kynab'l kye qijajil ojtxi'.

Tzan: Floridelio Leonel Trigueroz Morales, aj Xk'onoli'.

TITZA' TELPONX TE PUSUNK

Wetz oxel nq'uma' tpakb'alil titza' nb'antik tuq te pusunk b'ix ja' n'oken. Te puxunk n'oken te txjanul jun k'wa'l cha'oj tqe q'ijla' tq'ij tzan tjakon nim taq'b'i b'ix tzan k'on kamik.

Te pusunk nb'antik ikjani: tb'ay nqex txiket te ixi'm tuky'i stza'jul tzan tel ti'j. Ojawex loqlon yaji owelatz kolet saqjak.

Te b'utx saqjak owelax kye'let ti' ka', yaji otxijetel b'ix oqtex kyitet tu xar b'ix oxel chuket ko'chaq tzan k'on qex xhi'wl tuj.

Tkawjel te pusunk tzan tel b'an sinsj te uk'ab'j, ilti'j tzan tky'ilet te txq'an q'aynaq ixi'm yaji owelax jok'et b'ix owokel b'an ko'k'.

Tb'ay oxel qo' junjun tzma' te junjun, b'ix oxel kyito' te jok'o' q'aynaq ixi'm tajsik b'ix oxel chuket tuky'i jun chuku'l jun tze'limo' b'ajlaq twi'.

B'an sinj tuk'b'ajil te pusunk, kyaqil xjal nxik uk'antetz. Ajnali k'onti'l nqe k'ulu'te pusunk cha'oj tex ik'sla' tq'ijlal te jun k'wa'l.

Wetz oxel nq'uma' kye kyaqil xjal qa kyetz kyeb'en titza' nb'antik te pusunk. Nqani'tz jun najsb'il kywitz tzan k'on kyingex kyxmayi', wetz k'onin wotzqi'.

Tzan: Amadilia Baltazar López, aj Xk'onoli'.

TPAKB'ALIL JUN XJAL TUKY'I JUN KWAY

Jun xjal oxwa'q si'wil tja' tzaj ky'i tkway, ya ma pon tja' tzaj owokten tx'emul si'. Ya ma b'antik te tiqatz, owok twaku' tiqatz tkway, yaji owajtz tlajo' tkway, te kway b'an nim tuq tiqatz.

Te kway oka siktik tu b'ey, b'an laq' chik tuq te tjay. Te kway oqe txon tib' tu b'ey, te xjal owel teq'i' tiqatz tkway. Te si' ax okaj txo'o' tu b'ey, ya ma tzul te xjal tjay owok ali' tzan txujel, tzan tpaj k'onti'l si' tiqatz te kway.

Tzan: Vitalina López Ramírez, aj Ti'tx'ume'l.

JUN K'UXB'IL OWEX TUJ XAQ

Man tuq ch'in tqex qb'etena, kyoknoj txq'an botey ijett kyeb'ajpax b'ix ate' nojnaqe' tuq tuky'i uk'abj, ax ate' tuq xhb'aj b'ix e'oknoj jujun tx'u'y karamel. Ya ma qo kyaqona ja' atqex te k'uxb'il, atqet tuq jun xuj tuq ncho'on tq'ab' b'ix ax twi' tkux, ax ate' tuq tal k'awa'l k'onti'l tuq nb'antik kyb'et, cha ejatz iqa' tuj xaq, ya ma kye jakul exik iq'i' tiwtz jay ja' ate'ox kye sb'uk'.

Kye sb'uk e'okten q'anal kye xjal, ax ateqet tuq kab'e' q'anon aj man tuq nkyexnaq' tzan, e'okten oneyon, yaji e'okon te kawon tuky'i tz'ib'on, eqex ja'owex tolj te k'uxb'il ya makye kyaqon nik'ajchaq te witz ikja' tuq kyjatz te b'aq'ul tuky'i tajawil te k'uxb'il, yaji oxik kycha'o' kyetz ikjani: Ti' ma ek'ulb'aj ky i te kawon tuky'i tz'ib'on.

Tzan: Sabino López López, aj Xk'onoli'.

TPAKB'ALIL NCHMAN. OXWA'Q TX'EMUL SI'

Te nchman oxwa'q tx'emul si', oxik xtx'emu' toq tuky'i ach, ya tul jay tuq n'oq' tzan xhcho'nal. Te nb'i'ixh oje lab'an ti'j te nchman ojetq tuq tz'ok'on toq te tij xjal tzan tpaj te si'. Te tzaj atqex tuq xik tuj xaq.

Te ntat ax oje b'isun ti'j te nchman txiklen xtx'emun tib' te nchman. Te nnan oxwa'q joyol q'anb'il toq te nchman, ikxji kyeb'ayle ob'antik toq te nchman, b'an nachq'in te nchman xtxamjik tzi jay tuky'i toq k'onti'l tuq nb'antik.

K'onti'l aq'unan te nchman, cha tuq wit'lik tzi jay, nlajon kxhlan, ax okaj twa'an, k'onin tuq nwa'an tzan xhcho'nal te k'upul. Kye xjal tuq nkyeb' ajpon q'olb'ete tez, tzan xhcho'nal te k'upul. Kye xjal tuq nkyeb' ajpon q'olb'elte tetz, ikji tetz tuq nchalaj oj tox q'olb'e' tzan kye xjal.

Ya tb'antik, owokten junky'elky aq'unayon, tetz atx tuq tbalor tzan taq' unan, atztijli tuq nb'isun txiklen xtx'emun tib'; tuky'i ach.

STZAJLEN NIM JAB' OJTXI'

Otzaj nim jab' ojtxi' okyq'umaj kye qchman, oqe yupan twitz tx'otx', k'onti'l tuq eb'ajil te q'ij. Tb'antik wajxaq q'ij tkya'al te q'ij, oxhk'ate per tzunx tuq n'iplaj ch'ink smay. Ax oqet te tz'ajon, oqet tajsik kye jay. Kye qchman eb'aj'ex jokai tz'ajon tajsik te kyjay.

Aj tqe yupan, kye txkup eb'ajpon naql ti' jay, eb'aj[on kan, xwe'ch, kyej, xo'j loxh, yoq'on b'ix alkyechaq tal pi'ch eb'ajpo ti' jay, cha oyo' tuq kytiza' tuq nkye qe kansa'.

Oqet jun toq ray b'an kaw, b'an lu'lun te tx'otx'. Jun txkup oqe kansa tzan te ray tu jun witz, opon xob'aj te txkup txam amaq' Xelaju. Te txkup oqe kansa' tu witz Santa Mariy.

Yaji otzaj saqxik te twitz tx'otx, eb'aj kye to'k b'ix kyaqil txkup, kye qchman eb'ajchalaj per ax oxik muqlik kykojoj tzan te tz'ajon. Eb'aj'oq' kye xjal tzan wa'ij. Oxik kywa'a' txe tlok' txib'l, k'onti'l tuq kywe'. Ky'ila'j eb'ajkamik tzan wa'ij.

NAB'IB'L TE JUN ICHAN OJAW Q'OJIN TUKY'I XTXUJEL

Jun ichan ojaw q'ojin tuky'i xtxujel, ya te xuj otzaj teq'i, otzaj stzyun tib' tuky'i tichmil. Te xuj oxik xtxon jun ab'ij ti' talq tichmil, ya te ichan otzaj eq'i tq'oj junky'elky, owajtz meltz'jik tuky'i jun tze', otoqik xtxu'uk te xuj. Yaji owaj te xuj tjay.

Tponlen te xuj tjay okamik. Ax te ichan oje kamik tzan tb'is. Ajna'l oje tz'ok kymojob'an kyib' per tu muqb'il anim. Yaji jun ichan nya'tx tume'l tzan tq'ojin tuky'i xtxujel, b'ix ax te xuj nya'tx tq'ojin tuky'i tichmil.

NB'IB'L K'ULB'IL B'EY OJTXI' TU AMAQ' B'A'AJ

Aj tqe k'ulu' te b'ey aj ojtxi' tzan tuq kyb'et kye k'uxb'il tuj, pen ob'antik te b'ey tzan kye xjal, eb'aj'ul kye mulon aj u'b'l lajolkye kye xjal tzan tuq kyaq'u nan oyej, k'onti'l tuq kye twi' kyk'u'j kyaq'unb'en, per ikxji e'ok lajo' kye xjal k'ulul b'ey. Qa k'onti'l tuq nxik jun xjal aq'unon, tuq n'ok yik'u' ub'il tk'u'j tzan kye aj ub'l. Ixkji, kye xjal xjal tuq nkye'ox xob'sa', ikxji kye xjal tuq nkyexik aq'un oyej.

Ya ma' qo ok jab'alil otzajb'aj xaq tu b'ey junky'elky, yaji etxoket kye xjal junky'elky te aq'unon tzan kye mulon aj ub'l ax k'onti'l tu twi' ky'u'j kye xjal cha tuq nkye'ok lajo' aq'unon oyej. Ax etzaj txoko' kye xjal aj Taqna' te aq'unon tzan tuq tb'antik te b'ey. Eb'aj'ul kye xjal Taqna', ikxji ob'antik te b'ey, per ya junky jab'alil otzaj junky'elky te xaq tu b'ey, yaji te mulon tu amaq'. Ba'aj otzaj txoko' jun aq'unon tucky'i k'ub'il, a te k'uxb'il oqe k'ulunte te b'ey, yaji okaj tb'anil te b'ey. Toxmaji'el tb'antik te b'ey, ajna'l tzunx nqe k'ulu' te b'ey per ajna'l at twi' kyk'u'j kye xjal oj kyaq'unan.

Ajna'l nxik si' ab'j tuj te b'ey per ale'x tu ttx'o'tx' b'a'aj, yatz te tu ttx'o'tx Taqna' k'onti'l nqe k'ulu', atztijli k'onin nkye b'et kye k'uxb'il tu amaq' B'a'aj, tzan tpaj te b'ey Taqna' nya'tx tb'anil. Te twitzale'mulon Taqna' k'onti'l n'ok tsi' tk'u'j ti' b'ey.

Stz'ib'en: Samuel López Pérez. Aj Ti' Tx'ume'l. Seguimiento

Tercer Lugar, Segunda Categoría.

YOLB'IL TI' JUN LINB'IL

K'amwaq jun linb'il nxjalil. Sa' nan, sa' tat, sa' noy, sa' tey. Wetz nkyinch alaj ati'j tucky'i jun tk'u'jlal twitz tx'otx' tzani tucky'i kyaqil qxjalil tzajna qe' tu junjunky najb'il txol jay. Aj Ti' Tx'ume'l, aj Saqchunb'a', aj Xkonoli', aj Ti' Mulu'j, aj Totanan, aj Txan Chq'aj, aj Tu ky'i'x, aj Ta'l Su', aj Ti' Q'ab'l b'ix nxjalil aj Ti' U'x.

Nqochalajsan tuj aj chinb'ib'il qetz tzani junch'in tu tjayil kawlb'il yol B'a'aj kyuky'i twitzale' aq'unon, jun nlinb'il etetz ekyaqil. Alkyetz quky'i'l kye kanb'ayon ajna'l jun oyej tzan tpaj stz'ib'en.

Oqtel qb'isu' tucky'i jun tk'u'jlal, te qxnaq'tzb'il, b'an ilti'j. Owekel qsi' qnab'l ti'j tzan tb'antik qtz'ib'an b'ix tzan tb'antik qe'en u'j tu oyol B'a'aj. Ilti'j tzan kyxnaq' tzan kye ichan b'ix ax kye xuj. Aj ojtxi' ale'x tuq kye ichan tuq nkye xnaq'tzan, per ajna'l axkye xuj ba' tzan kyxnaq'tzan ti'chq xnaq'tzab'il.

Stz'ib'en: Amalia Simón Pérez, aj Ti' U'x. Seguimiento

TPAKB'ALIL TE JATX'B'IL KJOJ OJTXI'

Kye xjal ojtxi', cha tuq oj kyjatx' on kykojoj, tuq nqe kych'uib'a' te jal tpe' nil jay, b'ix tuq nqe kysi' jun tal krus nk'ajchaq te jal ch'uqli, yaji oj twaj te jal twi' jay, najw iq'i te tal krus, n'ok si' ta'l o'x ti'j te krus, nxik si' ta'l o'x tajsik te jal, n'ok si' ta'l o'x t'ij te pa'ch jal, ax nqe txaqo' te q'anal ti'j te jal.

B'aj qale' nkye na'on tb'i Ajaw kye tajawil jal ajtuq nkye jatx'on, ax tuq nqe kytz'eysa pom ti'j te jal. Ya oj tjaw te jal twi' jay, nqe kykansa' jun xhb'a' te tb'el kywe' kyaqil txokenj nkyeb'ajpon oniyon.

Nim te aq'unl n'ok, per b'an nkye chalaj kyetajawil jal. Ax ikx tuky'i junky xjalji, N'ok kychimon kyib' cha oj tjaw te jal twi' jay. Per ajna'l k'onti'l nqe kyq'ijla' kye xjal oj tjaw kyjal twi' kyjay.

TOKILEN TE XUJ MAYA TZANI

Te qijajil xuj tzanj tuj te qamaq' B'a'aj, n'ok e'e'tuky'i jun xtx'olb'alul aj nyatx b'an te tetz, b'ix n'ok swa' jun xcho'onat ti'j tuky'i nijuwt tpak'b'alul koloyon ti'j te xuj aj qijajil Maya.

Te xuj qxjalil n'ok swa' jun tiqatz b'an al tzan tpaj ate' qxjalil Maya n'ok e'e' kytza' kye txq'anky xjal twitz xtx'o'tx'al qamaq' qa te xuj iq'i jun otzqimb'il nyatz b'an titza'.

Te xuj Maya k'on tpe mutzi' tzan te mas xjal, ax at toklen tzan tjaw tin tamaq' jawnaq tuky'i jun tpakb'alul b'an tb'anil.

Te aj ntza'n stz'ib'en Irma Baltazar Gutierrez

Pixo Etetz.

TE Q'ANAAQ' B'IL

Te aj jq'anaq'b'il aj oqtxi'kyxol kye aj qxjalil Maya', n'ok kye'e'. Kye aj xjal aj q'inon aj at nim kytumin, kyetz nkyexmayin ti'j te qxjalil, Kye qxjalil iq'i' tuq jun txjanul tuky'i kye kyq'anaq'ib'il tuj te qamaq'.

Ajan'al kyxol kye qxjalil aj a'o' aj xuj kyetz nkyexmakalin naqe kye ub'ech, A'le'x kye qxjalil kye aj ichan ikja'n txik ky najsa' kye jq'anaq'ib'il aj n'oken tuk kytza' kye qijalil oqtxi.

Ajna'l b'an tzan tok qsi' jq'anaq' aj ikxtitza' tuq kyq'anaq' kye qxjalil oqtxi'.

Ale'x natzani stz'b'en Sabino López López.

TPAKB'ALIL TI'J KYE KAB'E ICHAN

Kye icha exwaq xb'ak'on tu k'ul, Yaji owok qonik'an. yaji dech tuq oxik kyen ti'j jun wi'tze' nspeq'eb'an twitz jun txkup. Yaji stzaj te ichan oxik tq'uma' ky'i junky tucky'il txik awen yatz. Ti' nini wetz oxe'l wub'la'; nlay yatz k'on a'in wetz kyi te junky. Yaji oxik tub'la' ya ma tz'ajkyen oje ky'ik tol. Ajna'l matxqo kamb'an kyekyi kyetz. Yaji eb'aj xwa'q e'el tetz ya ma kyepon ti'j ke si jun kway oje tqet kykansa'yaji etzajb'aj, ajna'l ajna'al titza' qoteyon kyekyi kyetz yaji.e'aj oqik kyjay.

Ntzani stz'ib'en Vitalina López.

TE IXI'M

Te xixi'm tetz ajit te qwi', Kye oqtxi' aj tjawlen kanet kye tb'ay xjal twitz te aj tx'o'tx tzani b'ix tuj te junky nim amaq' paxil tb'i, Kyaqil tu kye xjal b'an nim telponx b'ix nim tuq token Kyitza' kye oqtxi' xjal iktitza' tuq jun b'acha'j kytumin tuq kye'en tetz te qwi' xixi'm.

Te qwi'ixi'm tucky'i tq'aja'b' te jun nim xjal aj nim tq'ajab' tuj te kyaqil b'ix tetz aji atzaj sin te qwi' xixi'm, astil ji tetz tkajlen tq'uma' tzan k'on ky'ik kye xuj tajsik.

Tzani b'an tzan tox tu qwi' titza' nyoli'n tuj te tujal Ki'che' b'ix tuj te tujal te popol vuh a kye u'j e'oken k'ulb'il te ichan titza' te jun xuj tb'i ixmukane atx ji toklen kye'e kye xjal oqtxi'qa xixi'm nim tq'aja'b.

Kye oq'txi' xjal toklen kye'e' b'ix toklen kycha'o'qa te qwi' xixi'm at nim tq'ajab' ikxji oqet kylima' te qwi'ixi'm. Ax qetz ajna'l b'an tzan tqet qlima' astilji no'ken te qwe'b'ajq'ij.

Ntzani Stz'ib'en Delmar Trigueros Méndez

Pixon etetz.

NTZANI JUN TPAK'B'ALIL TI'J TE TZ'UTZ'

Ate' tuq te kab'e ichan b'an kyotzqi' awan kjoj kyetz naq'ike' tzan kyex b'an atxqwitz nkye'ex tuq kyjay tzan kypon tu kyaq'un. Tzan kypon tu kyaq'un ja' atqet te kyawen, kyet at tuq jun kytz'u'tz' nkye aq'unan kychukel. B'ix nqe kyk'ulu' aq'unj ya yetz nkyexik tuq txol jay q'eq'o'. Kye kuxon nkaj kyswa' kytz'u'tz' tu kjoj nxik tuq kyq'uma' tzan tqe kyk'ulu' q'ijyaji kye tz'u'tz', nkyqe kyk'ulu' kywit'lel. Kye kuxon nkye'ex tuq txol jay b'an ax kye kuxon nkyemetzjik kyjay. Eq'i tuq ky'ila'j xkup kyitza' ojet tzaj kykansa' te tb'el kywe'. Ikxji oky'ik tuq kyij.

Ale'x ntzani stz'ib'en Maribela Mendez

Pixon etetz.

JUN PAKA'B' LAJO' TZAN TAJAWIL QYA'

Tajawil qya', K'ulumich tzan qya'
b'ix tukyi qya' ax tukyi a' pi'lk
saq tukyi potx, ky'i oya' y kye qwitz txax
ky'i a' pi'lk.

Tajawil qya' ax atichjax tu kyaqil oya'
nchqetz oqelan ntxikk tu a' pi'lk qkyaqil
atok kq'anaq potx nchjatz oqlan nkyeqe
walet tu chq'aj nxik awen a' pi'lk.

Qo b'ixan tukyi tajawil oya', q'a'q
b'ixon tukyi ax tuq tzan txik tu
qya' atilji tu tb'ey pinlik a'.

Stz'ib'en: Pedro López González

TANQ'UBEN TE JUN KUXON KAMBRAY TB'I

Tu tpalajul te jun amaq' ch'inikit tzi tuq n'anq'in tuq te kuxon B'an tb'anil totzqi'kyijajil tu kyaqil te u'j b'ix nim tajwalil b'ix poral tuq witzk'an. Ja' tuq najlik atqet jun tjay b'an ch'inikit tukyi jun txolil te tjay atok jun xtunutx'b'il b'ix aj nponb'aj ja xtxa'm te ama'q' b'ix aj npob'aj te twitz tjay jitz' me' te ub'ech tukyi te tze' b'ix tukyi te pich' b'itzal te q'eqo, eqo' te kuxon tb'in kambray n'ok tuq twitzk'a' tzan tjunan tukyi jun tnoy tb'i chabel te stat tetz nti' tuq nxik stzi' twi'ti', astilji, tetz otzqila' tuq qa k'omba' tuq tz'aq'unan twitz te tal amaq'.

Te kuxon cha o'j tqeten twitzjay cha n'ok ten e'el te sanik nxik tq'uma' kye sanik tzan tqex awa' te tub'ech b'ix tl'oj astilji k'onb'a' tz'aq'unan. Tpon te jun q'ij te kambray tok junan tukyi te tnoy tb'ayo oxik tyik'u' tib' qa ajun tuq tz'aq'unan astilji te stat te xuj wex stzi' te tme'al y yaji oxik stzi' taq'un tzan stzaj tmalo' te si', tzan jun q'ij, b'ix tzan tel tisa' nim ti'j te tkojoj te tji'. Yaji te xuj oxik tq'uma' te kambray tok junan tukyi tyol ikjani ajna'l a'in axujel ma kyin xik awuky'il b'an ax oxik tyik'u' tib' qa ajun toq tyab' yaji eb'aj el te putu'l tuj te b'ey yaji oxik kytzu' te b'ey aj a' npon tuj te kykojoj ch'inky tuq kypon oxik kyen te kykojoj nb'ixan te b'il b'il ti'j te i'y.

Pixon etez stz'ib'en Irma Baltazar Gutiérrez

TE CHINAB'

Te chimab' tuki'i txlinkub'al, twi'kye qxjalil maya janik'pon chalajsb'il n'okten ti kyanim tzan tpaj txlinkub'al te chinab' cha' oj tjatz tin te tb'itz kye oqtxi' xjal janik'pon chalajsb'il nxik stzi' ti'j te qxjalil maya aj najlike' tuj te amamq' B'a'aj.

Te chinab' tuki te te'b'l janik'pon qxjalil nkye ten tuki'i te teb'l b'ix tuki'i jun chalajsb'il ti'j te b'itz cha'oj tjatz tin te chinab' jateb' qxjalil nkye okten yoliyon ti'j te jun txjanul aj iq'i kyitza' tuq kye oqtxi'xjal. Kye oqtxi' xjal janikpon tuq telponx tuq te chinab' te kyetz.

Te chinab' janikpon qxjalil q'opoj xmakalinsal te qetz ajnali. Tuki'i te txlinkub'al kyb'ixb'il kye oqtxi' xjal b'ix tuki'i te tpak'b'alul qyol tzani tu amaq' B'a'aj b'ix tuj te qamaq' Paxil.

Stz'ib'en Amadilia Baltzar López.

TPA'K'B'ALIL TI'J TE SQAN QCHMAN OQTXI'

Te tzqan qchman oqtxi', cha'oj tok tz'esa' te wakx tuq ky'i k'uxb'il cha'oj tqe kytolpi nkye ok lab'un ky'ib' tij te wakx. Tu k'walon ky'i tk'wa'al, te tzan tqe kyk'alo' te wakx kyetz nkye chalajsan ti'j. Yaji te tzqan qchman n'ok naj aq'ik tzolpil te tz'esb'il te wakx ti tkux te wakx tuki'i te a'e'tzyul te wakx. Ya te tzqan qchman tu ky'i a'e' txjalil kyetz nkyewab'an tuq jal ya kyetz nkye itan tuq jal tuki'il kye txjalil. Ya te swal te q'otj ate nb'i'ix nsakantik tuq tetz tzan tjax xtxiko'te tq'otej. Te kyuk'a te tula' nqe xtxik'o. Te swal te tz'esb'il te wakx kyetz ojet tzaj te k'achje' ya kye nb'i'ix tu ky'i te nchman kyesakantik tuq ti'j te kyuka'. Yaji e'ok ten wa'il atx tuq tzan tuq tky'ib'aj swa'te kylaq ya te tzqan nchman nky'ik naj tmalo' jun jun malb'il kyuka' xb'aj txjalil. Yaji nkye' ok naj ten wa'il b'an nkye chalajsan tuq ntzaj te kyspakalb'etz ti'j te kywe'. B'ix kyetz ilti'j te kychina'tuq. Ya tmankulen kywa'an kyaqil kye tzqan nchman oja walet b'ix ax te tzqan nb'i'ix. Te tzqan nb'i'ix tuki'i te tzqan nchman nkyeqe naj kysweju' kyib' naj tzan kyex tuq B'ixon, Yaji ax e'ok lapet kye a'e' xq'ankey kyitzik tuki'i kye kyxujel b'ixon.

Ax ntzani te chalajsb'il te titza' ob'aj kyk'ulu'kye qijajil oqtxi'.

Stz'ib'en: Elda Morales López

TQETLEN TE TZ'AJ

Kye qchman nkyq'uma' tuq oqtxi', jateb'alo aq'b'ixi' tqetlen te tz'aj. Tzani twitz txotx', jun tij xjal q'uman te wetz titza oky'ik atx tuq wajxaq q'ij tzan tqet te tza'j Taq'ik te tza'j kyetz oje kyilulun y yaji kyetz okyna'oj kawjuna'b' joyol q'ojaj q'iji ate' tuq junjun xjal ojet qkye'ex aq'unon, junjunky joyol q'ol tzan tb'antik te pom yaji kyna'oj te tb'ay kawjuna'b'. Yaji kyetz etzaj b'aj, ky'ila'j kye a'b'j etzaj lank'an b'ix kye xjal nkye'ok ewan ti'j kye tze' tzan k'on tuq kye'ok'on tzan te a'b'j. Yaji kyetz kyekyi tuky'i junjunky kyuky'il ajna'l okix qo najel nkyq'uma' tuq kyetz b'an b'is tuq tu kywitz. Ya ma kyepon kjay cha tzaj kykam b'a twitz tx'o'tx' ateqet tuq kye xjal tu spik'un tzan tpaj te kawjunab' tuj te amaq' kyaqil te jay aj atjax tuq twi' tuky'i tx'o'tx' oqe tuq tqetilan twitz tx'o'tx'. Kye k'ayb'il ojet xik slab'u' tu b'ey, b'ix junjunky ojetj kyi kaj tjaq' tx'o'tx' kye xq'anky etzaj lank'an tzan te kawjunab'.

Tzani nmankun te tpakb'alil ti'j te Tza'j titza'okyik.

Stz'ib'en: Maurilio López.

KUENT TI'J JUN CHINKLI'

Te chinkli' jun tal txkup saqamb'oj tetz at jun tq'ijlal b'ix nim tu kyq'ij. Te chinkli' tetz tu tq'ij toj kyajw kanet kyetz jun txkup ch'i nekit kyetz toj kyjaw kanet merqe xjanq'ij. Ya oj kyjaw kanet nkye'ok ten oq'el per kyetz kywi' chab'ajil laq' chik. Ya oj kyxik lipan b'an nkyechlijun ya oj kypon ti'j junky te tze' kyetz cha kyb'i nxik kyq'uma'. Ixjani nkye'oq'kye chinkli'. Chinkli', chinkli', chinkli', chinkli', kye kyi kye chinkli', ya kye chinkli' kyetz tu tx'o'tx nkyejatz kanet kyetz kyamoj a'e' ronron b'ix xpa'k', B'ix ti'chj xq'anky txkup nkyejatz tu tx'o'tx'. Te chinkli' kyetz oj kynaj kyetz cha nkye'ok kamik ti'j te tze' yaji kye nchiklin tu kywi' B'an k'or n'ok oj ch'inky tuq kynaj n'yatx nim kyanq'in kye chinkli'.

Ale'x ntzani nmankun te chinkli' kyetz nkyejaw kanet tu kuares b'ix nkyenaj oj tqet ja'b'.

Stz'ib'en: Maribela Simón Moralez.

PAKAB'

Nxajil nkyenyilin etuky'il tuk'i jun tku'ujlal ajna'l jun q'ij b'an tb'anil te tqya'ul junio te wuq lajuj q'ij te aq'b'i 1,997. Tu ky'i jun chalajsb'il tzani twitz tx'o'tx' tuky'i kyaqil wuky'il tzajnaqe'tu junjunky najb'il qochalajsan tuky'i jun tk'ujlal, te chalajsb'il n'ok tu jun jay te jay n'oken te kawb'il te kyaqil xjal tu B'a'aj b'ix ax ti kastiy ax n'oken tu xnaq'tzb'il te qyol te kyaqil qxalil tu junjunky xnaq'tzb'il tzan tel qniky' qo'e'en u'j tu qyol B'a'aj b'ix qob'aj chalajsan ajna'l tu ky'i jun tk'ujlal.

Pixon etetz Stz'ib'en: Aracely Simón López

JUN KUENT TI'J JUN ICHAN NPASTORIN TI WAKX

Tetz npastorin tuq ti'j te twakax, Ya ma tz'ok te'e' nti' junky tuq twakax. Tetz otz'ab'aj te ichan yaji owokten ajlal te tetz yaji k'onti'l owoknoj titz'a' yaji owul tjay oxik tyoli'te stat. Kyi te stat ja'matx kajasi' junky qwakax, paxjyol tetz. Ya te ichan k'onti'l woknoj titza' yaji oxik tq'uma' te stat k'onti'l n'oknoj qwa'q joyol te tetz. Yaji exik kykab'il joyol tetz ky'i te stat ja'tzun atqetji, yaji nkyejoyon tuq ke si te wakx atqex tuq tu xaq yaji ojatx kyin te wakx ojetq tuq tz'e' twi' tkux, te wakx k'onti'l ub'antik okamik.

Yaji te stat te ichan oje tz'ilin oxik tq'uma' ntqe aloq'o junky tky'ixel nwakax. Ya te ichan oqet tloq'o' junky tky'ixel te wakx ya ma tzultin oqet tk'alo' k'onti'l okay tk'alo' tb'anil owel pujlik te wakx, okanon tu tkojoj te jun xjal. Yaji ya te ichan owajstin te wakx mina' tuq tpon tjay owok toko'tzan te wakx. Ya te ichan b'eyx okamik te ichan, yaji te stat te ichan b'eyx oxik tk'ayi te wakx tzan jweb'winqi' oxik in te wakx tzan te loq'ol. Yaji te wakx oqe Kansa'.

Tzani nmankun te Kuent Stz'ib'en: Onelia Pérez

Pixon etetz

KOLB'IL TIJ JUN XHIKI TUK'I JUN X'OKB'IX TUK'I JUN OS

At tuq jun najb'il b'an laq'chik aj ja' tuq najlik te xhiky. Te xhiky b'an sak' tuq. Tetz ate' tuq kab'e' tajyol, jun x'oj b'ix jun os. Ko'chq tuq nkyeqe teq'i'.

Jun q'ij etzaj kye tajyol, ojaw kytzyu' b'ix owok kyk'alo' ti' jun tze', b'an k'alo' owok kyswa'.

B'a'nalo, ma'tx kyin'ok ek'alo'; per k'onti'l etotzqi' etez jun najb'il b'an chalajsb'il ja' nqotze'en, kyi te xhiky.

Otzaj te os, oxik tq'uma' tetz: Otxel quky'ila, otzal ayik'u' qetza ja' atqet te najb'il b'an tb'anil, kyi te os.

Wetz b'a' tzan nxik etuky'il yik'ul te najb'il; per k'alomin, lay b'antik nxik etuky'il kyi te xhiky. Qa ma' txik quky'ila, b'a'tzan tel qpuju'n, kyi te xo'j. B'a', kyi te xhiky.

Yaji exik; per oxik kyk'alo' talq te xhiky b'ix b'an tzyu' tuq te k'ajaj kyitza'. Ya kypon ti'j jun ma' tij tza'j: Ntzani te najb'ilni, b'a' tzan etox esi' ewi' tuj tjulil te tze' nini kyi te xhiky.

B'a'tzun qo'okex qetza e'elte, kyekyi te xo'j tuky'i os; per tzyu' tuq te k'ajaj kyitza'. Te xo'j tuky'i os, e'ox tu tjulil te tze', yaji e'etz lab'un onon kyi'j. Yaji exik oqik b'ix okaj kytzoqpi' te k'ajaj tuky'ix xhiky. Exik lab'un tu k'ul tzan taq'ikal kylob'en kye onon.

Ajna'l nkyinchalaj eti'j, pixon etetz ma'tx kyinkaj etzoqpi'. Ma' kyin'ul yik'ulte jun najb'il te etetz; per kyjay onon. Ajna'l nkyinchalaj b'ix nkyintz'ajb'an nq'ab' eti'j., kyi te xhiky. Ikji cha oqe eq'i' kyi'j te xo'j tuky'i te os tzan te xhiky.

Tzan: Fredy Pérez Simón Aj Xkonoli'

YOLB'IL TI JUN XUJ TU WAMAQ' B'A'AJ

Xuj tu wamaq',
yatz a'ich jun tb'anilal te B'a'aj
Cha oj tok wen a'ich; awitz nkyeq'analin,
naqe kye che'w twitz ka'j.

Kyaqil teb'l te aq'anaq, aji te chk'atunal wamaq'.
Ikx kyitza' kye che'w twitz ka'j,
aji nkyeq'analin kyasjsik tze'
ab'ix twitz kyaqil tx'otx'.

Ax ikji yatz ab'anilal, nq'analin tu nb'ey
b'ix tu kyb'ey kyaqil qxjalil.
Yatz a'ich sik'omaj tzan kye qxjalil
tzan amulan tu qamaq' te TXMA'KAL B'A'AJ.

Wetz nkyinnimsan ak'u'j tzan ayolin ti qijajil,
a'ich jun tb'aya' b'ix twitzale' tu amaq' B'a'aj.
Te qijalil nim toklen twitz Paxil
b'ix Qajawil oqtel ky'iwlante qetz qkyaqil.

Tzan: Amadilia Baltazar López

Ixconoli.

B'ITZ

Qetza a'o' aj Paxil
qetz at jun qamaq'.
K'on txik qnajs'a' qetz qyol B'a'aj.
twitz K'ULB'IL YOL TWITZ PAXIL.

Wetz inkyinchalaj, at jun qetz qxma'kal,
wetz nkyinchalaj ti TXMA'KAL B'A'AJ.
Ax nkyinchalaj ti' tij Lench,
tetz oxik tsama' jun nxaq'tzon qxola max Saqchunb'a'.

Ax nkyinchalaj ti' tij Minch,
tetz nixk q'olb'elte qetza max Saqchunb'a'.
Wetz nkyinchalaj kyi kyaqil aq'unon tu tjayil
Kawb'il tu amaq' B'a'aj ntzani.

Tzan: Celestina Méndez Pérez

Aj Saqchunb'a'.

NAB'IB'L AJAW, TANIM KA'J, TANIM TX'OTX

Xtxalaj ka'j, xtxalaj Q'ij, xtxalaj qya' b'ix xtxalaj che'w. Ja ku'xonni, nimwit xhchwinqlal,
nimwit taq'b'i'al b'ix nimwit tnab'l.

Tanim ka'j, tanim tx'otx', tjawetz Q'ij, telex Q'ij, tjawetz kyaq'iq', telex kyaq'iq'. Ja ku'xonni,
tz'oknojwit nim stumin, tz'oknojwit ky'ila'j twakaxh, tz'oknojwit jun tb'anil txujel, kyetzajwit ky'ila'j
kyk'wa'al.

Kyechalajsanwit tu kyjay, kyechalajsanwit tu kyamaq', kyechalajsanwit kyu,y'i kyxjalil,
kyejawsanwit tb'i Ajaw. Ajaw, pixon atz tzan tanq'ib'il, tzan chwinqlal, b'ix tzan .stumin ja ku'xonni.

Ajna'l oxel nqani' atz tat, tzan tanq'in nim tu tq'ij aj ku'xonni. Tzan k'on tyab'tik b'ix tzan
k'on tok laq'chet il ti'j.

Tzan: Delmar Trigueros Méndez

Aj Xkonoli'.

LOQ'B'IL JUN WAKXH

Qanq at jun qwakaxh aka'yjel nan? Kyi te ku'xon. Ti'tz tel awajotz tey? kyi te b'i'xh. Alkyechq wetz wajo'tz nan, qa cha at jun, kyi te ku'xon. Qo chaq e'eltetz tey, kyi te b'i'xh, b'ix exik e'eltetz, ya kypon ja' tuq atqet te wakxh, tq'umaj te ku'xon: Te aj wakxhni nan; b'an wok, b'an eb'ajil xtxu'uk, kyi te ku'xon.

Qa nya'tx awajo'tz tey, nya'tx ilti'j tzan txik awin, wetz k'onti'l nsuqu' nwakaxh kyi te bi'xh. Jateb' ti'j te awakaxh nan? kyi te ku'xon. Kab'e mil kesal ti'j wetz nwakaxh tey, qa b'a' tzan txik awin, qa nya'txji; instenkaj wetz nwakaxh, kyi te b'i'xh. B'a'nanloji nan, oxe'l win tzan kab'e mil kesal b'ix qo xe'l k'ulul tu'jal tu tjayil kawb'il kyi te ku'xon.

B'a', tey. Qo k'ulul tu'jal yaji oxel awiq'i' awakaxh tuky'i jun tk'u'jlal tzan k'on tok ti'j, kyi te b'i'xh.

Ikji telponx loq'b'il jun wakxh tzan te ku'xon tuky'i jun b'i'xh.

Tzan: Delvira Ramírez López

Aj Txan Chq'aj.

YOLB'IL TI JUN ICHAN TUKY'I JUN PICH'

Jun ichan n'ub'an tuq jun pich' tu k'ul. Te pich' pinpin tb'i; yaji oxik naj te pich' tu k'ul tzan tpaj jun kan owok lipan ti'j te ichan.

Te ichan owoqik twitz te kan tetz b'an oxob' nim, b'eyx oyab'tik tzan xtxob'al. Onachq'in tyab'atik tjay. Oqe q'ana' tzan stat; k'onti'l ob'antik. Olok'an te yab'il ti'j.

Nim tq'a'enj oxik si' tetz; k'onti'l owox toksla' te yab'il. Ax oqe q'ana' tzan jun chman tzan tuq tb'antik b'ix oxik iq'i' kyuk'i ab'chaq q'anon, ya k'onti'l ob'antik.

Yaji okaj twa'an b'ix okamik. Oxob'alo nim ti'j te kan. Ikji yolb'il ti'j te jun ichan tuq n'ub'anpich' tu k'ul aj nini.

Tzan: Rodolfo Ortiz Rodríguez

Aj Totanán

YOLB'IL TI JUN YOQ'ON TUKY'I JUN TAL XHK'AIT

Jun yoq'on oxik tiq'i' jun tal xhk'it. Tajaw te tal xhk'it, k'onti'l te'ej txik iq'i' te tal xhk'it. Ya junky q'ij, oqe txb'ui' te xuj tajawil xhk'it aj yoq'on tzan tuq k'on txik iq'i' junky talo' xhk'it.

Junky q'ij oponkxix te yoq'on iq'ilte tal xhk'it; per owox jutzan tu tlok' tze'; atzi okaj q'aet. Yatz te yoq'on tuq nlab'un ti'j te tal xhk'it b'ix k'onti'l tuq ntzyet titza'.

Ya ma kanon te xuj, oqe tweb'u' tu twi' te yoq'on tuky'i tze', b'eyx okamik te yoq'on. Yaji, te xuj, tuky'i tq'oj; ojaw tyob'a' ti' tze'. Kye a'jan oje kyelab'un ti'j. Ikji okolet te tal xhk'itji.

Kye yoq'on b'a' kyecho' on tal xhk'it, atztijli nxik kyeq'i' te kychi' tuj k'ul. Nya'tz ale'x tal xhk'it nxik kychi', ax ab'chaq tal txkup.

Tzan: Rubelio Trigueros Morales.

Aj Xkonoli'.

YOLB'IL TI JUN LUX TUKY'I JUN TX'YA'

Jun xuj jowo' tuq jun tx'ya'an tuky'i si'pj. Te tx'ya' k'on tuq b'a' k'uxun si'pj, atztijli jowo' tuq tuky'i sipj.

Oj tuq txik te xuj b'etel ja'chq, b'an jowo' tuq tx'ya'an. Ax te tx'ya' b'an naq'ik tuq tok lapet ti tajawil.

Jun'el owel tuq elq'a' te xuj stumin tzan kye eleq'. Owok b'uju' te xuj; per a te tx'ya' owel kolonte te xuj. Ikji okolet te xuj. Ya k'onti'l owok b'uju' b'ix k'onti'l owel elq'a' stumin.

Jun tx'ya' b'a' tzan tb'et quky'i'l te qxq'onlab' b'ix ilti'j tzan tqe jk'a'cha'. Ikji te tx'ya' b'an wort nya'tx ma' xhwok'.

Tzan: Apolinario Trigueros

Aj Xkonoli'

YOLB'IL TI JUN XUJ OWOK OQ' JUN TUKRU' TI'J

Jun xuj owok oq' jun tukru' ti'j. Tetz ob'isun b'ix oyab'tik tzan txob'al toklen oq' tukru' ti'j. Kye xjal nkyq'uma' qa te tukru' nya'tx b'a' tzan tok oq' ti jun xjal. Atztilji te xuj b'eyx oyab'tik.

Yaji, stat te xuj oje b'isun. Oxik tin tme'al tuky'i jun ajq'ij. Te ajq'ij owetz tq'uma', qa ilti'j tuq tzan tqe q'anlet. Qa nlay tuq q'anlet, o' tuq kamel. Taq'unb'il te chman, ilti'j tuq; Storak, pom, jun ak' b'ix jun litr xhb'a'j q'anb'il te xuj.

Otloq'oj stat te xuj kyaqil aj taq'unb'il te ajq'ij tzan tuq tb'antik tme'al. Yaji owokten te ajq'ij aq'unon. Ikji ob'antik te xuj. Qa k'onti'lwit oqe q'ana' te xuj tzan te ajq'ij, okamiktal te xuj tzan tpaj toklen oq' tukru' ti'j.

TPAKB'AL JUN AMAQ' K'ONTI'L TUQ A' TUJ

Kye xjal tu jun amaq' ch'inky tuq kykamik tzan te k'achje', k'onti'l tuq kyuk'a' a'; ojetq tuq tqexb'aj ky'inxwik te a'.

Yaji jun ichan oxwa'q joyol taq'un tu junky amaq'; per owok aq'ibi'l tetz tuj tze', axtzi okaj witan. Per tetz ojax ewoyon tu twi' jun nim tze'.

Ya tok chikaq'b'il, epon txq'an B'alam yolyon txe' te nim tze' b'ix oqe kyna'o' ikjani: Tu jun amaq' k'onti'l te a', yaji txe' toq jun wi' limonxh atqex te a', kyekyi kye txkup. Ya te ichan tuq ncha'on tu twi' te tze'.

Ya tel saqxik, oqetz te ichan tu twi' tze' b'ix owaj junky'elky tjay; q'umalte tpakb'alil a' ojetq tz'ok xhcha'o' kyi'j kye txkup. Ya tpon tjay oxik tq'uma' tpakb'alil kye txjalil tamaq'. Kye xjal k'onti'l tuq xi kyoksla'; yaji owok kylajo' tzan tuq txik yik'ul te kyetz ja' tuq atqex te a'.

Te ichan otq'umaj: B'a', kyi, b'ix oky'ik kywitz yik'ulte tumelil ja' tuq atqex te a'. Ya kyon txe' toq jun wi' limonxh, oxik tq'uma' kyetz: Tzani atqex te a' nini, kyi te cihan.

Kye xjal e'okten katul txe' te limonxh, yaji owok kix noj kywitz. Oje kyeb'aj chalaj kye xjal toknoj te a' kywitz. Ya te aj ichan, oxik oksla' tyol b'ix oje kyechalaj ti'j.

Te ichan oxik swa' nim stumin tzan te twitzale' kawyon tuj aj amaq' ja' tuq k'onti'l te a'. Te ichan oje chalaj ti'j stumin b'ix oxik tsi' pixon te Qajawil. Ya tpon tuky'i txxujel, oje kyechalajsan kykab'il toklen noj nim kytumin b'ix kyuk'a' a'.

JUN ICHAN K'ONTI'L TUQ TIXI'M

Jun ichan oxik taqna loq'ol tixi'm; yaji ojunan tuky'i jun tajyol b'ix e'okten uk'al xhb'a'j, yaji k'onti'l otzaj tloq'o' tixi'm; tzan tpaj oqeb'aj tnajsa' stumin ti xhb'a'j.

Ya aj tel laq'chet xhb'a'j tu twi', owokten oq'el tzan tb'is tqetlen tnajsa' kyaqil stumin. Yaji owajtz Taqna', n'oq' tpon tjay, k'onti'l tuq iq'i' tixi'm b'ix owok ili' tzan txujel. Tetz cha oqe mok'let b'ix owokten oq'el twitz txujel.

Yaji owok lo'et tk'u'j txujel ti'j, oqe najsa' til. E'okten oq'el kykab'il. Ya tu junky q'ij exwa'q Taqna' kykab'il loq'ol kyixi'm. Otzaj kyloq'o' jun kintal kyixi'm.

Te ichan k'onti'l uwuk'an xhb'a'j, komo ajun tuq txujel. Ikji, echalaj kye kyk'wa'l kypon kytat tuky'i kywe'.

YOLB'IL TI XTX'O'OTX' AMAQ' B'A'AJ

Xtx'o'otx te amaq' B'a'aj b'an ky'ixk'oj tx'otx tzan kypaj kye xjal ojob'aj jaw kyt'emu' ky'ila'j tze'. K'onin te tze' ajna'l tu xtx'o'otx' B'a'aj. Atzilji ky'ixk'oj te tx'otx'.

Tx'otx' sqit b'ix tk'uj witz. B'an k'onin tze' ti'j. Aj ojtxi', nim tuq te tze' tu xtx'o'otx' te amaq' B'a'aj; ajna'l ojob'aj jaw kyt'emu' kye xjal tzan tpaj tokel kykojoj.

Kye xjal k'onti'l nqe kyxima', qa k'onti'l te tze'; ikji oqtex ky'ixwik te a' b'ix ax k'onin ntzaj te jab'. Ajna'l ilti'j tzan tqex qawa' txq'anxy tze' tzan k'on tqex ky'ixwik te a' b'ix tzan stzaj te jab'; ikji ax otzajel te alkyechq ab'lchaq kyetz qawal.

Tzan: Adelaida López López

Aj Xkonoli'.

KANSB'IL WAKXH

Tuj amaq' B'a'aj cha' jun kansb'il wakxh, komo cha' jun te k'ayb'il chib'j wakxh; a'ox tk'ayb'il tij Adan Ramírez.

Te kansb'il wakxh, twitz tjay jun b'i'xh Justa tb'i. Nya'tx te amaq' b'a'aj a'ox tjewba nnqj te wakxh. Nya'tx b'ajq'ij ikxtza' tuj junjunky limaq amaq', te tzi b'ajq'ij nkyeqe kansa' kye wakxh; komo ate' ky'ila'j xjal, yatz te tuj amaq' B'a'aj, nya'tx ky'ila'j xjal.

Man kab'e aq'b'ixi' tqetlen si' te k'ayb'il chib'j wakxh tuj amaq' B'a'aj. Aj ojtxi', k'onti'l tuq te k'ayb'il chib'j wakxh. A'ox tuq oj tpe ik'sla' junjun nimq'ij, tuq nkyeqe kansa' kye wakxh; ajna'l b'aj seman at te chib'j.

Kye xjal kyeb'en ke tuj jwebs at chib'j wakxh. Qa at kyaq'un nim, qa jun q'ij nqe kyik'sla'ji, nkyeb'ajxik loq'ol chib'j. Kye wakxh nya'tx laq'chik nkyetzaj loq'o', akixix tuj xtx'o'otx amaq' B'a'aj nkyeqe loq'o'.

TECHALAL TE XTX'O'OTX' B'A'AJ, TAQNA' B'IX KWIL.

Eb'ajile' kye ab'j techalal ja' nponb'aj xtx'o'otx' B'a'aj, xtx'o'otx' Taqna' b'ix xtx'o'otx' Kwil. Te najb'il Twi' Soch tb'i.

At jun txol jay Twi' Soch tb'i tuj xtx'o'otx' B'a'aj, junky Twi' Soch tuj xtx'o'otx' Taqna' b'ix junky Twi' Soch tuj xtx'o'otx' Kwil.

Ate' mulon tuj junjun najb'il b'ix at xnaq'tzb'il, tuj xtx'o'otx' Taqna' b'ix tuj xtx'o'otx' Kwil yatz te tuj xtx'o'otx' B'a'aj a'ox txol jay. Ate' mulon b'ix xnaq'tzb'il tu junky txol jay; Ti'xmujil tb'i, tuj xtx'o'otx' B'a'aj. Te tzi ax ate' mulon b'ix xnaq'tzb'il.

Max Ti'xmujil at qaq'lajuj kilómetros txol tuky'i B'a'aj b'ix max Twi' Soch at wuqlajuj kilomentros. K'onti'l npon tb'eyil max Twi' Soch, a'ox nim b'ey; kyb'ey kway. Yatz te tb'eyil k'uxb'il a'ox npon tuj kyaqa'.

Kye xjal eb'ajil tuj te aj tz'ib'enj nini: tij Benjamin Ortiz Morales, xnaq' tzal yol b'ix tij Aparicio Roblero, Twitzale' mulon txol jay Ti'xmujil. Te xnaq'tz b'il owok tuj aq'b'i 1,994.

JUN B'IXH NIQAN SI'

Te b'i'xh n'iqan si'; Monch tb'i. Tetz tuj ajlaj tjay. Te b'i'xh k'onti'l tichmil. Ate' tal, talib', tji' b'ix tb'etx'el; tzunk n'iqan si'

Tetz qanq atok tu oxqal aq'b'ini. B'an tij xjal b'ix tzunx ntipaj taq'unan. Kye qxjalil ikixix kye nab'linji. Yatz kye xhnul k'onti'l nkyipaj kyaq'unan oj kyb'ixhtin.

Titzb'alil te b'ixh Monch eb'ajilni, nk'alón tsi' tuky'i tk'ajaj; nim te b'i'xh tsi'. Tetz k'onti'f atok xtxajab', cha' spano' toq. Te aj si' nini, te tpateltuk'al; komo ax b'a' k'ulun uky'il.

Nya'tx a'ox te b'i'xh taq'un tu jay k'ulul wab'j; ti'chq taq'un te b'i'xh. Naqe ichan te b'i'xh, b'a' k'ulun taq'un ichan.

YOLB'IL TI'J TIJ NINK LOPEZ

Te tij Nink wa'l ti'j pe'on kye talo' xb'a. Tetz ky'ila'j talo' xb'a; yaji k'onti'l nxik wa'tzal talo', ale'x tk'wa'al nkyexik wa'tzal alo'mj tuj k'ul.

Xkonoli' tjay te tij Nink. Tetz tq'anaq, kyq'anaq ajb'a'aj. K'onti'l nxik tnaksa' xq'apin, akixji tetz tq'anaq ikxtza' kye ojtxi' xjal.

Kye tij xjal tzunx nqe kyokensa' kyq'anaq aj ojtxi' xq'ap. Yatz kye ku'xon ajna'l, chukty kyq'anaq; naqe kyq'anaq mos.

Ax kye tij xjal nya'tx b'an kyaqil nqe kyokensa' kyq'anaq ojtxi' xjal, ate' junjun oje tz'ok kysi' kyq'anaq mos.

Ilxji ipan tpojonaj te kyq'anaq ojtxi' xjal ajb'a'aj, tzan tpaj te xmay b'il owok kyi'j tzan kye mos.

KANSB'IL WAKXH

Tuj amaq' B'a'aj cha' jun kansb'il wakxh, komo cha' jun te k'ayb'il chib'j wakxh; a'ox tk'ayb'il tij Ad'an Ramírez.

Te knasb'il wakxh, twitz tjay jun b'i'ixh Justa tb'i. Nya'tx te amaq'. A'ox tuj jwebs nnaj te wakxh. Nya'tx b'ajq'ij ikxtza' tuj junjunky limaq amaq', te tzi b'ajq'ij nkyeqe kansa' kye wakxh, komo ate' ky'ila'j xjal, yatz te tuj amaq' B'a'aj, nya'tx ky'ila'j xjal.

Man kab'e aq'b'ixi' tqetlen si' te k'ayb'il chib'j wakxh tuj amaq' B'a'aj. Aj ojtxi', k'onti'l tuq te k'ayb'il chib'j wakxh. A'ox tuq oj tpe ik'sla' junjun nimq'ij, tuq nkyeqe kansa' kye wakxh; per ajna'l; b'aj seman at te chib'j.

kye xjal kyeb'en ke tuj jwebs at chi'j wakxh. Qa at kyaq'un nim, qa jun q'ij nqe kyik'sla'ji', nkyeb'ajxik loq'ol chib'aj. Kye wakxh nya'tx laq' chik nkyeb'aj loq'o', akixix tuj xtxo'o'tx amaq' B'a'aj nkyejaw loq'on'.

